

MARLENE TROMP (ed.), *Victorian Freaks. The Social Context of Freakery in Britain*,

Columbus 2008, The Ohio State University Press, 328 s.
ISBN 978-0-8142-1086-4

Kolekce dvanácti esejů britských a severoamerických literárních vědců, historiků a badatelů zabývajících se dějinami 19. století je jedním z nejnovějších příspěvků ke studiu vystavování a zobrazování tělesné odlišnosti v euroamerické kultuře. „Obři“, „trpaslíci“, „siamská dvojčata“ a další „lidské zrůdy“, vystupující zhruba od poloviny 19. století v evropských a amerických cirkusech, „freakshows“, kabaretech a muzeích kuriozit, se poprvé stali objektem seriózního badatelského zájmu koncem 70. let 20. století. Zpočátku empiricky zaměřené bádání,¹ postrádající hlubší teoretickou reflexi, bylo v průběhu posledních let obohaceno o koncepty disciplín jako *disability studies*, postkoloniální studia, feministické teorie a *queer theory* a vyvinulo se již v samostatnou disciplínu: *Freak Studies*.

V následující recenzi se pokusím charakterizovat teoretické přístupy a konceptuální výbavu autorek a autorů *Victorian Freaks* a sledovat, jak se tyto koncepty využívají v jednotlivých příspěvcích, především s přihlédnutím k východiskům a sjednocujícímu „programu“ sborníku vymezenému v úvodní kapitole knihy.² Zvláštní pozornost bych pak rád věnoval studiím, které významným způsobem rozšiřují zavedený teoretický přístup, navazující na starší bádání, a umožňují tak nové interpretace přehlídek „lidských kuriozit“ na přelomu 19. a 20. století.

Výběr příspěvků se v případě *Victorian Freaks* zřejmě řídil především tematickým klíčem, přesto se zde opakují odkazy na omezenou skupinu konceptů, které pocházejí ze staršího bádání. Úvodní kapitola tak odkazuje na texty Judith Butler, Anne Fausto Sterling, Roberta Bogdana a Rosemarie Garland Thomson. Obecně by se dal přístup autorů a autorek sjednocených pod hlavičkou *Victorian Freaks* charakterizovat jako široce vymezený konstruktivismus, který si

1 ROBERT BOGDAN, *Freak Show: Presenting Human Oddities for Amusement and Profit*, Chicago 1988.

2 MARLENE TROMP, KARYN VALERIUS, *Introduction, Toward Situating The Victorian Freak*, in: *Victorian Freaks. The Social Context of Freakery in Britain*, (ed.) Marlene Tromp, The Ohio State University, Columbus 2008, s. 1–18.

klade otázku: „Jakým způsobem a v jakém kontextu byly skrze přehlídky tělesné odlišnosti produkovány normální a abnormální identity?“ Naprostá většina příspěvků se potom vztahuje ke konceptu „extraordinary body“ Rosemarie Garland Thomson.³ V jejím pojetí vzniká odlišné tělo jako „text“, jako soubor znaků, který je vytvářen, čten a interpretován v nerovných sociálních vztazích, a který tyto nerovné vztahy reprodukuje. Odlišné tělo tak potvrzuje normální identity a jejich mocenské postavení a zároveň slouží jako projekční plocha, na kterou mohou být promítány obavy a fantazie ukryvané pod povrchem těchto identit.

„Program“ sborníku je shrnut do dvou bodů: lokalizovat a dislokovat přehlídky tělesné odlišnosti. Většina bádání o vystavování „lidských kuriozit“ se díky množství dochovaného materiálu doposud odehrávala především ve Spojených státech. Ambicí autorů tohoto sborníku je tak za prvé pojmenovat specifika britského kontextu. Tento kontext nejvýrazněji utvářelo specifické sociální rozvrstvení britské společnosti, vědecké a medicínské diskurzy a debaty o evoluci a původu člověka. Klíčovou úlohu potom v britském kontextu dále hrála ideologie imperialismu, vztah Británie a jejích kolonií, postupný vznik konzumní společnosti a formování britské národní identity.

Druhý programový bod: dislokace „freakshow“ poukazuje na subverzivní potenciál přehlídek „lidských kuriozit“. Jestliže je v prvním bodě zdůrazněn stabilizační efekt přehlídek tělesné odlišnosti, tedy udržování distinkcí mezi normalitou a abnormalitou, ve druhém bodě se pozornost autorů obrací na „nejednoznačnost“ těchto přehlídek. V prostředí „freakshow“ hrál důležitou roli humor, nadsázka, ironie a hra s divákem. Reprezentace odlišných těl proto mohly stejně dobře potvrzovat *status quo* jako podvracet dobové normy a stereotypy.⁴

Většina příspěvků *Victorian Freaks* se věrně drží prvního bodu nastoleného programu, tedy kontextualizace „freakshow“ s důrazem na specifika britského kontextu, subverzivní potenciál přehlídek je oproti tomu tematizován spíše ojedinele. Nejdůsledněji je druhý programový bod naplňován v literárněvědných příspěvcích M. S. Holmes a Melissy Free. Jejich analýzy úlohy tělesně odlišných postav v románech Charlese Dickense a Wilkieho Collinse, teoreticky zakotvené v konceptech pocházejících z queer theory, se rovněž nejvýrazněji odlišují od

3 ROSEMARIE GARLAND THOMSON, *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*, New York 1996.

4 MARLENE TROMP, KARYN VALERIUS, *Introduction, Toward Situating The Victorian Freak*, in: *Victorian Freaks. The Social Context of Freakery in Britain*, (ed.) Marlene Tromp, , s. 12.

ostatních příspěvků *Victorian Freaks*.⁵ Tělesně odlišné postavy jsou zde podány jako jednající aktéři, jejichž „liminální povaha“ a postavení na okraji společnosti jim zároveň dodávají mimořádnou schopnost komunikace. „Odlišní“ tak zde nejsou podáni jen jako pasivní objekty, sloužící k potvrzování normální identity, ale také jako jednající aktéři, kteří mohou aktivně utvářet své okolí a zapojovat se tak do lidské společnosti. Obdobného momentu si ve svém příspěvku všímá také Christopher R. Smith, který s odkazem na filozofii Emmanuela Lévinase tematizuje spolupráci fotografa Charlese Eisenmana a jeho tělesně odlišných „zákazníků“. Také zde je formulován požadavek psát o tělesně „postížených“ nejen jako o indiferentní mase zatlačované diskriminačními diskurzy na okraj společnosti, ale jako o aktivních jedincích, kteří vědomě utvářeli své životy.⁶

Ostatní příspěvky se věrně drží konceptu „extraordinary body“ a snaží se rovněž dostat požadavku kontextualizace „freakshow“. Heather Mac Hold tak například popisuje, jak se na konci 20. století prostřednictvím životopisů „liliputánů“ a dalších „lidských kuriozit“ potvrzovaly hodnoty utvářející měšťanskou identitu (vztah k práci, majetku a rodině) a jak instituce „freakshow“ napomáhala šíření těchto hodnot mezi příslušníky dělnictva.⁷ Významná část příspěvků se pak věnuje vystavování tělesné odlišnosti v souvislosti s diskurzy kolonialismu. Krao Farini, laoská dívka pokrytá po celém těle hustým ochlupením, která byla ve druhé polovině 19. století vystavována jako „chybějící článek“ ve vývoji lidského druhu, tak podle Nadji Durbach podporovala imperiální diskurz legitimizující nadvládu Británie nad jejími „méně vyvinutými“ poddanými a prostřednictvím „narativu úspěšné socializace“ napomáhala konstruovat rétoriku impéria jako civilizační mise, probíhající v zájmu civilizovaných.⁸

5 MARTHA STODDARD HOLMES, *Queering the Marriage Plot, Wilkie Collin's The Law and the Lady*, MELISSA FREE, *Freaks That Matter, The Dolls' Dressmaker, the Doctor's Assistant, and the Limits of Difference*, in: *Victorian Freaks. The Social Context of Freakery in Britain*, (ed.) Marlene Tromp, s. 237–258, 259–282.

6 CHRISTOPHER L. SMITH, *A Collaborative aesthetic. Levina's Idea of Responsibility and the Photographs of Charles Eisenmann and the Late Nineteenth-Century Freak-Performer*, in: *Victorian Freaks. The Social Context of Freakery in Britain*, (ed.) Marlene Tromp, s. 283–311.

7 HEATHER Mc HOLD, *Even as You and I, Freak Shows and Lay Discourse on Spectacular Deformity*, in: *Victorian Freaks. The Social Context of Freakery in Britain*, (ed.) Marlene Tromp, s. 21–36.

8 NADJA DURBACH, *The Missing Link and The Hairy Belle, Krao and the Victorian Discourses of Evolution, Imperialism, and Primitive Sexuality*, in: *Victorian Freaks. The Social Context of Freakery in Britain*, (ed.) Marlene Tromp, s. 134–153.

Poněkud problematičtější se jeví příspěvek Marlene Tromp, která se rovněž věnuje souvislosti vystavování odlišného těla a kolonialismu. Její interpretace vystavování indického chlapce Laloo, kterému uprostřed těla vyrůstaly parazitické končetiny, jako metafory, která umožňovala vyjadřovat dobové obavy z nekontrolovaného bujení impéria a ekonomicky problematického vztahu mezi Británií a jejími koloniemi, sice odpovídá představě Garland Thomson o projekci skrytých obav na odlišné tělo, zároveň se ale může zdát jako až příliš spekulativní.⁹

Ve zbývající části recenze bych se rád podrobněji zaměřil na dvě studie sborníku. Esej Joyce L. Huff, která je co se týče užívání konceptu „extraordinary body“ pro celý sborník do určité míry reprezentativní, a následně na příspěvek Rebeccy Stern, který představuje jednu z možností, jak by mohl být tento konceptuální rámec produktivně rozšířen.

Joyce L. Huff a její esej *Freaklore: Diseminace, fragmentace a reinvence legendy Daniela Lamberta, Krále tloušťků*¹⁰ představuje klasické využití konceptu odlišného těla. Předmětem analýzy se zde stává posmrtná kariéra žaláříka Daniela Lamberta z Leicestru, jehož reprezentace (obrazy, karikatury, části jeho oděvu, historiky z jeho života) obíhaly Británii ještě dlouho po jeho smrti v roce 1809 a vstupovaly do takových kontextů jako diskuse o tělesných limitech a debat a kontroverzí doprovázejících nástup konzumní společnosti v Británii na konci 19. století.

Lambert v pojetí Joyce L. Huff představuje „extraordinary body“, které jednak potvrzuje normalitu, tj. vyznačuje limity tělesných rozměrů, a současně představuje postavu, na niž jsou projektovány vnitřní konflikty buržoazní identity, především obavy z nekontrolovaného bujení konzumního způsobu života a přesáhnutí zdravé míry.¹¹

Co činí reprezentace Daniela Lamberta zajímavými, je skutečnost, že jeho abnormální tělo je sice konstruováno jako absolutně odlišné, zároveň ale docházelo k identifikaci publika s tímto odlišným tělem. Lambert se stal v mnoha ohledech „typickým Angličanem“, na němž bylo možné pozorovat rysy charakteri-

9 MARLENE TROMP, *Empire and the Indian Freak, The „Miniature Man“ from Cawpore and the „Marvellous Indian Boy“ on Tour in England*, in: *Victorian Freaks. The Social Context of Freakery in Britain*, (ed.) Marlene Tromp, s. 157–179.

10 JOYCE L. HUFF, *Freaklore: The Disemination, Fragmentation, and Reinvention of the Legend of Daniel Lambert, King of Fat Men*, in: *Victorian Freaks. The Social Context of Freakery in Britain*, (ed.) Marlene Tromp, s. 37–59.

11 J. L. HUFF, *Freaklore*, s. 44.

zující v druhé polovině 19. století anglickou národní identitu, totiž již zmiňovaný problematický vztah ke konzumu a excentrický charakter, který se vyznačoval udržováním zdravé míry mezi konformitou a individualismem.¹²

Príspevek Joyce L. Huff ukazuje, jak lze produktivně využít konceptu „extraordinary body“, zvláště s důrazem na moment identifikace publika s odlišným tělem, které napomáhá reprodukovat kolektivní identity. Rebecce Stern, která ve svém příspěvku analyzuje dnes již více než sto padesát let dlouhou kariéru „vousaté ženy“ Julie Pastrany, „nejošklivější ženy světa“, se na druhé straně podařilo dosavadní teoretický přístup k problematice *freakshow* rozšířit. Pastrana je v jejím příspěvku představena jako jednající aktérka, jako subjekt, který svým jednáním zároveň potvrzoval i zpochybňoval dobové normativy.¹³

Julia Pastrana, jejíž tělo i obličej byly od narození porostlé tmavým ochlupením, vystupovala pod vedením svého manažera a později manžela Theodora Lenta po celá 50. léta 19. století. Její kariéra však zdaleka neskončila předčasnou smrtí následkem porodu v roce 1860. Podnikavý Lent se rozhodl její tělo nabalzamovat, a vystavování jejího těla tak pokračovalo pod hlavičkou různých institucí až do 70. let 20. století.

Rebecca Stern nejprve interpreтуje kariéru vystavování Julie Pastrany s pomocí konceptu „extraordinary body“ a ukazuje, jaké kulturní významy se prostřednictvím těla vousaté ženy produkovaly, s ohledem na kontexty přehlídek mimoevropských etnik a dobových představ o ženě a jejich „přirozených hranicích“. Pomocí provázání rétoriky radikální odlišnosti a sentimentální rétoriky soucitu a obdivu byla dle Stern Pastrana konstruována jako hybridní monstrum, potvrzující hodnoty a identitu měšťanské společnosti. Postava vousaté ženy mohla dle Stern dokonce sloužit jako disciplinační nástroj, poukazující na hranice ženské identity a nebezpečí jejich překročení.¹⁴

Disciplinační čtení reprezentací Julie Pastrany však Stern zároveň považuje za omezující a snaží se v rétorice přehlídek poukázat na moment, který nazývá „affiliation“ (spříznění). Afiliace je snahou o navázání partnerství, spolupráce a porozumění. Rétorika afiliace dle Stern vyžaduje uvědomění si odlišnosti, kterou se ovšem nesnaží ani fetišizovat, ani popřít. Afiliace sice není recipročním

12 J. L. HUFF, *Freaklore*, s. 51.

13 REBECCA STERN, *Our Bear Women, Ourselves, Affiliating with Julia Pastrana*, in: *Victorian Freaks. The Social Context of Freakery in Britain*, (ed.) Marlene Tromp, s. 200.

14 R. STERN, *Our Bear Women*, s. 210–211.

vztahem, a neuniká tak nebezpečí projekce nejrůznějších představ na druhého, zvláště v případech, kdy je namířena vůči osobě, která již není fyzicky přítomná. Vždy se ale vyznačuje snahou o sebe-reflexi.¹⁵

Snaha o afilaci se nejvýrazněji projevuje v soudobých reprezentacích Pastrany a jejich životních osudů. Pastrana ožila na počátku 21. století na obrazech, v divadelních hrách a na filmovém plátně jako aktivní, silná žena, jednající subjekt, který měl svůj život ve vlastních rukou a který může působit jako vzor vzdoru proti tehdejší i současným normativům. Jak píše Stern: „V době, kdy ženy podstupují ty nejpodivnější rituály (diety, aplikace botoxu, liposukce), jen aby mohly dostat ‚normálním‘ standardům atraktivity, se Julia Pastrana stala výrazným symbolem individuality a rezistence“.¹⁶

Podstatné je, že dynamiku afilace, již můžeme pozorovat v dnešních reprezentacích Julie Pastrany, lze dle Stern rozpoznat i v jejích viktoriánských reprezentacích. Obdobně lze dle ní uvažovat i o podvrtném účinku vystavování odlišných těl, která nejen potvrzovala, ale zároveň zpochybňovala dobové představy o úloze a místě ženy ve společnosti.

Jak jsem měl možnost ukázat, sborník *Victorian Freaks* navazuje na starší tradici bádání o zobrazování odlišného těla, zároveň však tuto problematiku nově uvádí do kontextu viktoriánské Anglie. Konceptualizace tělesné odlišnosti jako „extraordinary body“ je zde obohacena důrazem na kontextualizaci „freakshow“ s ohledem na diskurzy, které významně utvářely viktoriánskou společnost. Oproti staršímu bádání je v několika příspěvcích sborníku zdůrazněn také potenciál identifikace mezi publikem a odlišným tělem, která umožňuje, aby bylo odlišné tělo chápáno zároveň jako typický představitel „normální“ většinové společnosti. Nejvýrazněji se od starší tradice bádání odlišují příspěvky zdůrazňující subjektivitu a aktivitu tělesně odlišných jedinců, kteří zde nejsou podáni jako bezmocné oběti diskriminačních procesů, ale jako jednající aktéři.

Filip Herza

15 R. STERN, *Our Bear Women*, s. 204.

16 R. STERN, *Our Bear Women*, s. 224.